

НОРМИ «М'ЯКОГО ПРАВА» В МЕХАНІЗМІ ОХОРОНИ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Статья посвящена комплексному анализу совокупности факторов, которые оказывают влияние на развитие "мягкого права" как одной из правовых форм сотрудничества государств в сфере охраны морской окружающей среды.

The article is devoted to complex analysis of aggregate of factors which have influence on development of "soft law" as one of legal forms of states collaboration in the sphere of marine environment guard.

Правові форми співробітництва держав з охорони морського середовища засновані на сполученні обов'язкових приписів з рекомендаційними нормами, що обумовлює необхідність при розгляді міжнародно-правової охорони морського середовища враховувати положення як універсальних і регіональних угод, так і джерел міжнародного «м'якого права» як єдиної системи.

Тому в даній статті використаний комплексний підхід до дослідження факторів, що справляють вплив на розвиток «м'якого права» як однієї з правових форм співробітництва держав у сфері охорони морського середовища, і на основі системного аналізу зроблені загальні висновки щодо його місця і значення в системі джерел міжнародного морського права. Значимість такого аналізу підвищується у зв'язку з необхідністю вивчення ступеня сприйняття законодавством України положень «м'якого права», удосконалення вітчизняної системи охорони морського середовища на основі міжнародних стандартів, підвищення ефективності захисту середовища Чорного моря.

Отже, пропонована стаття спрямована на вирішення декількох взаємозалежних між собою завдань. По-перше, проведений теоретико-правовий аналіз феномену «м'якого права» як регулятора міжнародних відносин, виявлені його зміст і місце в системі джерел міжнародного права. По-друге, досліджені види і форми рекомендаційних нормативних актів у сфері охорони морського середовища від забруднення. По-третє, виявлені особливості нормотворчого процесу із створення норм «м'якого права» у сфері охорони морського середовища. По-четверте, визначені способи реалізації цих норм і ступінь їхньої ефективності.

1. Останнім часом питанню ролі та значення «м'якого права» в цілому і резолюцій міжнародних організацій як джерела міжнародного права приділяється значна увага. Слід зазначити праці Ю. С. Безбородова [1], С. В. Комендантова [2], М. М. Копилова [3], І. І. Лукашука [4], В. В. Мицика [5], Т. М. Нешатаєвої [6], М. С. Попова [7], В. Л. Толстих [8], Г. І. Тункіна [9], Г. Дж. Харрриса [10], М. Chinkin [11], J. Gold [12].

Однак безпосередньо ролі «м'якого права» в регулюванні відносин з використання, дослідження й охорони Світового океану присвячено не так багато праць. У першу чергу вони стосуються міжнародно-правового регулювання міжнародного судноплавства – В. М. Анашкін [13], Г. Г. Іванов [14], Ю. В. Мішальченко [15], О. М. Шемякин [16].

Окремі аспекти ролі резолюцій у регулюванні охорони морського середовища від забруднення із суден ми досліджували [17].

Проте проблематика дослідження значення норм «м'якого права» у сфері охорони морського середовища залишається дуже актуальною у зв'язку з постійним розвитком міжнародно-правового інструментарію охорони морського середовища.

2. Виникнення концепції «м'якого права» зв'язано з об'єктивними якими, властивими міжнародному праву як нормативній системі. Насамперед це відсутність єдиного центру нормотворчості, єдиної ієрархії джерел міжнародного права, єдність природа міжнародного права.

Саме тому, як зазначає професор В. В. Мицик, якщо стосовно джерел норм «м'якого права» досягнута відносна згода, то в частині визнання за ними обов'язкової юридичної чинності існують протилежні погляди [18]. Однак В. Л. Толстих прямо вказує на рекомендаційний характер норм «м'якого права»: «Сукупність актів рекомендаційного характеру часто позначається терміном “м'яке право” (soft law), що підкреслює одночасно їхній необов'язковий характер і велике політичне значення» [19].

Поняття «м'яке право» використовується для позначення двох різних нормативних явищ. В одному разі йдеться про особливий вид міжнародно-правових норм, що на відміну від «твердого права» не породжують чітких прав і обов'язків, а дають лише загальну настанову, якої суб'єкти зобов'язані додержуватися, а в іншому – про неправові міжнародні норми [20]. Причому обидва види норм «м'якого права» мають важливе значення у сфері охорони навколишнього середовища.

Таким чином, «м'яке право» становить собою неоднорідне утворення, що ускладнює виділення загальних ознак норм «м'якого права».

До першої групи І. І. Лукашук відносить положення міжнародних договорів, що містять гнучкі настанови. У них використовуються обтічні, гнучкі формулювання типу «почнуть зусилля», «оскільки це можливо» тощо. Однак, незважаючи на властиву їм гнучкість, дані норми відносять до міжнародно-правових [21]. Такі норми часто зустрічаються в міжнародних екологічних договорах внаслідок складності досягнення спільної згоди щодо змісту конкретних договірних норм. Однак слід зазначити, що в більшості міжнародних договорів, що містять досить «тверді» приписи, у преамбулах містяться норми «м'якого права» (як і в інших частинах договорів, насамперед політичних), що є юридично обов'язковими правовими нормами.

До другого виду норм «м'якого права» належать ті, котрі містяться в неправових актах, резолюціях міжнародних органів і організацій, у спільних заявах, комюніке [22].

Норми «м'якого права» другого виду взаємодіють з нормами міжнародного права, забезпечуючи попереднє, доправове регулювання, прокладаючи шлях праву.

До другого виду норм «м'якого права» І. І. Лукашук відносить і договори, що очікують набрання чинності.

Слід погодитися з В. В. Мициком щодо складності й неоднозначності такої класифікації, яка поєднує правові й неправові норми в один вид і позначає одним терміном [23]. Їх «м'якість/гнучкість», як об'єднуюча їхня якість, породжена різними причинами. Ці норми мають різну природу і неоднакові механізми реалізації.

Тому, як цілком обґрунтовано вважає В. В. Мицик, нормами «м'якого права» є інституційні, рекомендаційні неправові норми, що містяться в документах міжнародних міждержавних організацій, приписи яких можуть мати обов'язковий політичний, а не юридичний характер [24].

Особливий інтерес становлять резолюції міжнародних організацій. За допомогою норм «м'якого права» міжнародні органи й організації здійснюють великий обсяг регулювання міжнародних відносин і впливають на розвиток міжнародного права [25]. Цей вид норм внаслідок складного і різноманітного характеру регульованих відносин, що вимагають великого числа розроблювальних стандартів і процедур, широко поширений у сфері

міжнародно-правового регулювання судноплавства, цивільної авіації, а також у сфері охорони навколишнього середовища.

3. У доктрині міжнародного права висловлюються різні думки щодо нормативних властивостей рекомендацій, широко поширених у міжнародно-правовій практиці. Виключно важливою формою рекомендаційних норм є резолюції міжнародних організацій [26].

Одні автори, ґрунтуючись на висновках загальної теорії права, висловлюють судження про те, що рекомендації міжнародних організацій «можуть бути виділені як окремий різновид міжнародно-правових норм» [27]. Інші вважають, що лише рекомендації, які мають юридично обов'язкову силу, можуть розглядатися як рекомендаційні норми міжнародного права, а всі інші рекомендації міжнародних організацій нормами права не є і не можуть розглядатися як рекомендаційні норми, хоча і «містять міжнародно-правовий елемент». На думку І. І. Лукашука, «хоча більшість з них (рекомендацій міжнародних організацій. – Т. К.) містить міжнародні норми різного характеру, вони в той самий час не є нормами міжнародного права, оскільки не породжують юридичних зобов'язань». Це аж ніяк не означає, підкреслює І. І. Лукашук, що вони не повинні дотримуватися. Рекомендації покладають на держави певні зобов'язання, однак останні мають не юридичний, а морально-політичний характер [28].

При цьому варто розрізнити рекомендаційні норми і рекомендації як міжнародні акти. Як зазначає І. І. Лукашук, рекомендаційні норми покликані регулювати відносини рекомендаційним способом, установлюючи бажану модель поведінки, але не зобов'язуючи додержуватися її; рекомендації як міжнародні акти мають силу рекомендацій, у тому числі можуть містити категоричні приписи, але не мають юридичної сили.

4. Будь-які правомірні рекомендації міжнародних організацій мають своїм призначенням насамперед конкретизацію, деталізацію, тлумачення. У зв'язку з цим можуть відбуватися певні зміни в конкретному змісті норм загального міжнародного права. В усіх випадках рекомендації, що містяться в резолюціях міжнародних організацій, у кінцевому підсумку виражають волю держав-учасниць, є результатом рівнобіжного волевиявлення держав. Зміст резолюцій, як спільних вольових актів держав, детермінується положеннями Статуту ООН, статутами міжнародних організацій, як детермінуються цими актами і правові наслідки резолюцій.

Такі рекомендації, не будучи визнаними державами як обов'язкові норми поведінки, не можуть накладати на них юридичного обов'язку виконання. Вони формують лише погоджені, рекомендовані формули регулювання. І якщо дві чи більш держави юридично погодилися діяти відповідно до певної рекомендації, то її правила стають звичайними міжнародно-правовими нормами, що породжують правовідносини, з яких випливають конкретні юридичні права та обов'язки сторін. Причому, як зазначає В. М. Шуршалов, «зобов'язуюча сила такого правовідношення виникає не з рекомендації, а зі згоди сторін діяти відповідно до даної рекомендації. Однак передумовою виникнення правовідношення була в даному разі рекомендаційна норма» [29].

Рекомендації міжнародних організацій, включені в національне законодавство, забезпечують однакове регулювання певної групи питань, що виникають у сфері міжнародних відносин.

Рекомендаційний характер цих норм полягає в тому, що, не маючи обов'язкової сили, вони виявляють ознаки високої ефективності, оперативності та прийнятності завдяки практичному походженню. Їх реалізація зв'язана з тим, що держави, які не застосовують «м'яке право» після того, як воно одержало поширення в морському співтоваристві, утрачають комерційні переваги стосовно тих, хто застосовує стандарти, що містяться в резолюціях міжнародних організацій, і насамперед Міжнародної морської організації.

З іншого боку, держави, що не прийняли на себе зобов'язань дотримувати відповідні рекомендації, зобов'язані визнавати виконання правомірних рекомендацій державами, що їх визнали, і не перешкоджати цьому [30]. Тим самим породжується нове правовідношення. Недотримання рекомендаційних норм позбавляє відповідні держави правової можливості користатися певними благами (вигодами) міждержавного співробітництва. І такого роду наслідки можна розглядати як міжнародно-правову санкцію *sui generis* [31].

Сказане дозволяє дійти висновку про те, що резолюції міжнародних організацій повинні розглядатися разом з імперативними і диспозитивними нормами також як особливий рід норм, але норм рекомендаційних.

5. Серед різних за значенням джерел міжнародного права охорони морського середовища від забруднення велика роль належить рішенням міжнародних організацій, і насамперед ІМО.

Основні повноваження з міжнародного співробітництва у сфері охорони морського середовища від забруднення із суден покладені на Міжнародну морську організацію [32]. Метою ІМО є «забезпечення механізму співробітництва урядів у сфері урядового регулювання і практики в технічних питаннях будь-якого роду, що стосуються міжнародного торгового судноплавства; заохочення і сприяння загальному прийняттю практично можливих максимальних норм щодо безпеки на морі, ефективності судноплавства, запобігання забрудненню моря із суден і боротьби з ним, а також розгляд адміністративних і правових питань, зв'язаних з цілями, викладеними в даній статті» [33].

Природоохоронна діяльність ІМО як спеціалізованої установи ООН забезпечує розвиток правового регулювання охорони морського середовища, і насамперед – забруднення із суден. Основою нормотворчої діяльності ІМО є прийняття багатобічних конвенцій, а також правил, посібників, рекомендацій, приписів і інших документів, що містять необов'язкові стандарти і практику [34].

6. Одним із видів діяльності ІМО з організації міжнародного співробітництва у сфері охорони морського середовища є розробка правил, регламентів, рекомендацій. До них належать рекомендації, правила і посібники ІМО, що є актами «м'якого права». Ці документи, передбачені в п. «j» ст. 15 Конвенції про ІМО, не є формально договорами, але найчастіше доповнюють договір, проklamують принципи майбутніх концепцій, відіграють роль моделей правових норм, оскільки вони прокладають шлях від *lege ferenda* до *lege lata* після того, як досягнутий консенсус і отриманий досвід забезпечать їх перетворення на норми позитивного права [35]. Крім конвенцій і рекомендацій, у рамках ІМО приймаються різні кодекси, що іноді розглядаються як проміжний документ між конвенціями і рекомендаціями.

До «м'якого права» можна віднести Міжнародний кодекс морського перевезення небезпечних вантажів, Рекомендації щодо пожежної безпеки для суден, які перевозять певну кількість пасажирів, процедури контролю за суднами, Посібник з розшуку і спасіння, Кодекс безпеки для суден на повітряній подушці.

Ці стандартовстановлюючі документи або доповнюють існуючі конвенції, або просто заповнюють існуючі конвенційні прогалини. При цьому деякі з подібних рекомендацій можуть набрати обов'язкової чинності для держав-учасниць конвенцій, зв'язаних таким механізмом регулювання [36].

Одним із напрямів діяльності ІМО із створення прийнятних міжнародних стандартів є розвиток погодженої раніше рекомендованої практики до рівня обов'язкових міжнародних норм. Тим самим послідовно забезпечується процес реалізації норм, перехід від стандартів, що носять рекомендаційний характер, до обов'язкових конвенційних вимог.

Наприклад, розроблений ІМО Кодекс побудови й устаткування суден, що перевозять небезпечні хімічні вантажі наливом, мав рекомендаційний характер. 1983 року ІМО прийняла виправлення до Глави VII Конвенції СОЛАС 74, щоб зробити Кодекс обов'язковим [37].

Метод сполучення одночасної розробки і прийняття технічних вимог як закріплених у міжнародно-правовому акті, так і рекомендацій, дозволяє, на думку Т. Б. Ванданова, «впливати на розробку технічних правил, здійснюваних в окремих державах, не тільки в розумінні стимулювання цієї діяльності, але й у плані створення певних передумов до однаковості їхніх вимог. Даний метод взаємозалежного сполучення конвенційних і рекомендаційних норм впливає на розробку національних технічних норм» [38]. Іншою функцією рекомендації є створення передумов для формування на її основі відповідної міжнародно-правової норми.

7. Рекомендації ІМО приймаються з використанням резолюцій. З усього різноманіття резолюцій, прийнятих ІМО, можна виділити такі: 1) резолюції, що містять рекомендації, прийняті внаслідок доручень, які знаходяться в міжнародних конвенціях; 2) резолюції, що містять рекомендації, спрямовані на полегшення застосування відповідних положень цих конвенцій; 3) резолюції, які містять рекомендації з питань, що поки ще не регулюються угодами; 4) резолюції, прийняті внаслідок прямих указівок, що містяться в міжнародних конвенціях [39].

Прикладом 1-го типу резолюцій може служити Міжнародний кодекс морського перевезення небезпечних вантажів (МКМПОГ), що приймається ІМО відповідно до Правил VII. 1.4. СОЛАС 74 і Правила 1(3) Додатка III до МАРПОЛ 73/78. Асамблея ІМО резолюцією А.716(17) схвалила Кодекс і уповноважила Комітет з безпеки на морі ІМО приймати виправлення до нього, а також додатки і доповнення.

Відповідно до правила 26 МАРПОЛ 73/78, на борту судна повинний матися судновий план надзвичайних заходів з боротьби

із забрудненням нафтою, схвалений Адміністрацією відповідно до посібника, що розробила ІМО.

Цей план повинний включати серед іншого процедуру, що виконує капітан при передачі повідомлень про інцидент, на підставі посібників, які розробила ІМО. Відповідно до цього Правила, Асамблея резолюцією А.648(16) прийняла «Загальні принципи системи судових повідомлень, включаючи Посібник з передачі повідомлень про інциденти...», а Комітет із захисту морського середовища резолюцією МЕРС 54(32) схвалив Посібник з розробки судових планів надзвичайних заходів з боротьби із забрудненням нафтою.

Численну групу складають резолюції 2-го типу. Наприклад, Резолюцією А.39(X) були схвалені Процедури з контролю за зливом нафти, що містять рекомендації національним адміністраціям з контролю за порушенням МАРПОЛ 73/78.

Важливу роль в уніфікації і стандартизації відповідних вимог відіграють резолюції 3-го типу. Спочатку, будучи лише рекомендаціями, вони дають можливість державам пристосувати свої національні норми до можливих імперативних положень, що можуть бути включені в переглянуті конвенції. Прикладом може стати Резолюція А.680(17), що схвалила Посібник з методів управління для безпечної експлуатації суден і запобігання забрудненню, і Резолюція А.681(17), що схвалила Порядок проведення контролю за виконанням експлуатаційних вимог щодо безпеки суден і запобігання забрудненню. Обидва ці документи носили характер рекомендацій.

На 62-й сесії Комітету з безпеки на морі був схвалений проект Міжнародного кодексу з управління безпечною експлуатацією суден і запобігання забрудненню і спрямований на затвердження 18-ї сесії Асамблеї, що Резолюцією А.741(18) схвалила цей Кодекс, а Резолюцією А.742(18) – порядок проведення контролю. На Конференції 1994 року була прийнята нова глава XI, що містить правило 4 – Контроль держави порту за виконанням експлуатаційних вимог.

Після набрання чинності главою XI положення Кодексу набули обов'язкового характеру. У резолюції про прийняття Кодексу Асамблея не рекомендувала, а настійно закликала ввести цей Кодекс у національне законодавство, у першу чергу щодо пасажирських суден, танкерів, газовозів, балкарів, і якнайшвидше, але не пізніше ніж 1 червня 1988 року, в очікуванні надання Кодексу чинності.

Резолюціями А.212(VII) і А.328(IX) були затверджені Кодекс побудови й устаткування суден, що перевозять небезпечні хімічні вантажі наливом, і Кодекс побудови й устаткування суден, що перевозять зріджені гази наливом. Після внесення 1983 року виправлень у СОЛАС 74 відповідні норми стали обов'язковими, і КБМ Резолюцією MSC 4(48) прийняв Міжнародний кодекс побудови й устаткування суден, що перевозять небезпечні хімічні вантажі наливом (IBC), і Резолюцією MSC 5(48) – Міжнародний кодекс побудови й устаткування суден, що перевозять зріджені гази наливом [40].

Особливий характер носять резолюції, прийняті внаслідок прямих указівок, що містяться в конвенціях. Загальне твердження про те, що резолюції, прийняті міжнародними організаціями, носять рекомендаційний характер, вірно лише доти, поки за допомогою резолюції не приймається норма, обов'язкова до виконання внаслідок відповідних положень конвенцій, прийнятих під егідою ІМО. Наприклад, через відповідні положення СОЛАС 74 Комітет з безпеки на морі може приймати певні кодекси і виправлення до них, що носять обов'язковий характер.

Таким чином, поряд з юридичними й організаційними технічні аспекти проблеми охорони морського середовища від забруднення із суден мають немаловажне значення. Тому включення в міжнародні морські екологічні угоди відповідних технічних правил, що трансформуються після набрання чинності міжнародним договором, у правові норми з технічним змістом і створення на цій основі відповідних міжнародних зобов'язань є ефективною формою міжнародно-правового регулювання відносин з охорони морського середовища від забруднення із суден [41].

Прийняті в рамках ІМО рекомендації з технічних питань забезпечують формування однакових національних стандартів і одночасно стимулюють формування договірних міжнародно-правових норм.

Такий підхід має велике практичне значення у сфері охорони морського середовища від забруднення при функціонуванні як морегосподарського комплексу в цілому, так і окремих його елементів, оскільки сполучає застосування наукових методів, технічних і адміністративних засобів на національному, регіональному і глобальному рівнях. Закріплення рекомендацій ІМО в праві України є необхідною передумовою формування національного морського права, що відповідає сучасним міжнародним стандартам і забезпечує перспективний розвиток морської галузі.

Література:

1. Безбородов, Ю. С. Роль норм «мягкого» права в международно-правовом регулировании / Ю. С. Безбородов // *Международное публичное и частное право.* – 2004. – № 6. – С. 3-6.
2. Комендантов, С. В. О некоторых аспектах нормотворческой деятельности международных организаций / С. В. Комендантов // *Международно-правовые чтения.* – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2004. – Вып. 3. – С. 31-35.
3. Копылов, М. Н. Место норм «мягкого» права в системе международного экологического права / М. Н. Копылов // *Международное право.* – 2005. – № 4. – С. 34-69.
4. Лукашук, И. И. Нормы международного права / И. И. Лукашук. – М. : Спарк, 1997. – 332 с.; Лукашук, И. И. Нормы международного «мягкого права» / И. И. Лукашук // *Гос. и право.* – 1994. – № 8-9. – С. 159-167; Лукашук, И. И. *Международное «мягкое право» // Международное право. Общая часть : учебник / И. И. Лукашук.* – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : БЕК, 2001. – С. 111-114.
5. Мицик, В. В. Концепція «м'якого права» (soft law) / В. В. Мицик // *Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; ред. В. Г. Буткевича.* – К. : Либідь, 2002. – С. 178-182.
6. Нешатаева, Т. Н. Резолюции международных организаций как источник международного публичного права / Т. Н. Нешатаева // *Международные организации и право: Новые тенденции в международно-правовом регулировании.* – М., 1998. – С. 90-111; Нешатаева, Т. Н. Резолюции-рекомендации в системе ООН и концепция «мягкого» международного права (soft law) / Т. Н. Нешатаева // *Международные организации и право.* – М., 1999.
7. Попов, М. С. Юридическая сила решений международных межправительственных организаций / М. С. Попов // *Право: теория и практика.* – 2003. – № 7. – С. 12-16.
8. Толстых, В. Л. Акты международных организаций // *Курс международного права : учебник / В. Л. Толстых.* – М. : Волтерс Клувер, 2009. – С. 188-195.
9. Тункин, Г. И. Роль резолюций-рекомендаций международных организаций в создании норм международного права / Г. И. Тункин // *Курс международного права : в 7 т. / Ю. А. Баскин, Н. Б. Крылов, Д. Б. Левин [и др.].* – М., 1989. – Т. 1. – С. 182-219.
10. Харрис, Г. Дж. Использование стандартов и рекомендуемой практики ИКАО в авиационном праве / Г. Дж. Харрис // *Рос. ежегод. междунар. права.* 2002. – СПб. : СКФ «Россия-Нева», 2002. – С. 260-264.

11. Chinkin, M. The Challenger of Soft Law: Development and Change in International Law / M. Chinkin // 38 International and Comparative Law Quarterly. – 1989. – P. 850.
12. Gold, J. Strengthening the Soft International Law of Exchange Arrangements / J. Gold // 77 American Journal of International Law. – 1983. – P. 443.
13. Анашкин, В. М. Особенности технических норм и рекомендаций международных организаций в международном морском праве / В. М. Анашкин // Мор. право и практика. – 1978. – № 72. – С. 32-43.
14. Иванов, Г. Г. Резолюции, принимаемые органами ИМО // Международная морская организация / Г. Г. Иванов. – О. : Латстар, 1999. – С. 99-104.
15. Мишальченко, Ю. В. Стандарты Международной морской организации в правовой системе Российской Федерации / Ю. В. Мишальченко // Российская правовая система и международное право. – Н. Новгород : Нижегород. юрид. ин-т МВД РФ, 1996. – Ч. 1. – С. 106-110.
16. Шемякін, О. М. Резолюції міжнародних організацій як джерело сучасного міжнародного морського права / О. М. Шемякін // Часопис Київ. ун-ту права. – 2003. – № 2. – С. 69-74.
17. Короткий, Т. Р. Правовая регламентация охраны морской среды от загрязнения морским транспортом / Т. Р. Короткий // Економіко-правові аспекти розвитку транспортних систем : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. В. Багрій-Шахматов ; Одес. держ. морськ. ун-т. – О. : Латстар, 2001. – С. 264-273; Короткий, Т. Р. Правовая регламентация охраны морской среды от загрязнения с судов // Международно-правовая охрана морской среды от загрязнения с судов : монография / Т. Р. Короткий. – О. : Латстар, 2002. – С. 36-51.
18. Буткевич, В. Г., Мицик, В. В., Задорожній, О. В. Вказ. твір. – С. 178.
19. Толстых, В. Л. Вказ. твір. – С. 190.
20. Лукашук, И. И. Международное «мягкое право». – С. 111-112.
21. Там само.
22. Лукашук, И. И. Нормы международного права. – С. 124-135; Лукашук, И. И. Международное «мягкое право» // Международное право. Общая часть : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / И. И. Лукашук. – С. 111-112.
23. Буткевич, В. Г., Мицик, В. В., Задорожній, О. В. Вказ. твір. – С. 179.
24. Там само. – С. 182.
25. Лукашук, И. И. Международное «мягкое право» // Международное право. Общая часть : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / И. И. Лукашук. – С. 113.

26. Лукашук, И. И. Международное право. Общая часть : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – С. 125.
27. Вельяминов, Г. М. О понятии норм международного права / Г. М. Вельяминов // СЕМП. 1971 г. – М., 1973. – С. 138; Шуршалов, В. М. Международные правоотношения / В. М. Шуршалов. – М., 1971. – С. 25, 216; Миронов, Н. В. Юридическая природа международных межведомственных соглашений / Н. В. Миронов // Межведомственные связи в условиях социалистической экономической интеграции. – М., 1973. – С. 24-42.
28. Лукашук, И. И. Механизм международно-правового регулирования / И. И. Лукашук. – К., 1980. – С. 133.
29. Шуршалов, В. М. Вказ. твір. – С. 26.
30. Вельяминов, Г. М. Вказ. твір. – С.138.
31. Мингазов, Л. Х. К вопросу о понятии отрасли современного международного права (на примере международного трудового права) / Л. Х. Мингазов // СЕМП. 1976 г. – М., 1978. – С. 73.
32. О'Нил, Уильям А. ООН и международная морская организация / Уильям А. О'Нил // Моск. журн. междунар. права. – 1997. – № 2. – С. 94.
33. Пункт «а» ст. 1 Конвенції про ІМО 1948 р.
34. Буша, Т. Конвенции международной морской организации (ИМО) / Т. Буша // «Морской транспорт и международное судоходство: правовые и экономические проблемы», XIV Междунар. конф. «Мир на морях» (1990 ; Москва). XIV Международная конференция «Мир на морях» («Морской транспорт и международное судоходство: правовые и экономические проблемы»), 1990 г. : [материалы]. – М. : В/О «Мортехинформреклама», 1990. – С. 34.
35. Нвейхед, К. Международная морская организация (ИМО) и Венесуэла (проблемы морского развития развивающейся страны-экспортера нефти, отразившиеся в адаптации стандартов и требований ИМО законодательными и административными органами) / К. Нвейхед // Морской транспорт и международное судоходство: правовые и экономические проблемы, XIV Междунар. конф. «Мир на морях» (1990; Москва). XIV Международная конференция «Мир на морях» («Морской транспорт и международное судоходство: правовые и экономические проблемы»), 1990 г. : [материалы]. – М. : В/О «Мортехинформреклама», 1990. – С. 277.
36. Нвейхед, К. Вказ. твір. – С. 277.
37. Буша, Т. Вказ. твір. – С. 38.

38. Ванданов, Т. Б. Международные морские соглашения по техническим вопросам / Т. Б. Ванданов. – М. : Рекламинформбюро ММФ, 1976. – С.13-14.
39. Иванов, Г. Г. Вказ. твір. – С. 99-100.
40. Иванов, Г. Г. Вказ. твір. – С. 101-107.
41. Короткий, Т. Р. Правовая регламентация охраны морской среды от загрязнения морским транспортом. – С. 271.

Мельниченко Н. О., НУ "ОЮА"

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПУ СВІТСЬКОСТІ ОСВІТИ ТА ПРАВА НА ОТРИМАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

В статті аналізується принцип світскості образования, його закріплення на конституційному рівні в країнах-членах ЄС, а також співвідношення цього поняття з правом на релігійне образование.

This article analyzes the principle of secular education, its support at the constitutional level of EU Member States, as well as the ratio of this concept with the right to religious education.

У теорії права під принципом права розуміють – об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги, які пред'являються до учасників суспільних відносин в цілях гармонічного поєднання індивідуальних, групових та суспільних інтересів. Інакше – це своєрідна система координат, в рамках якої розвивається право, та одночасно вектор, який визначає направлення його розвитку [1, С. 240].

Аналізуючи конституційне законодавство про освіту країн ЄС ми можемо виявити загальні принципи побудови та функціонування освіти, які властиві в більшій або меншій мірі усім країнам ЄС. Серед них виділяємо:

- принцип загальної доступності освіти;
- обов'язковості та безоплатності базової освіти;
- принцип нейтральності та світський характер освіти;
- державний нагляд за організацією освіти.

Серед усіх вищезазначених принципів освіти ми розглянемо принцип світськості освіти та його реалізацію у конституційному законодавстві про освіту країн ЄС.